

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:2. 2009

Att förlita sig på barnen eller själv hantera försörjningsbehovet

Sparbeteenden inför ålderdomen under
1800- och tidigt 1900-tal*

Av Dan Bäcklund & Kristina Lilja

Introduktion

Frågan om ekonomiska teories allmängiltighet har genom åren sysselsatt många ekonomisk-historiker. Gäller teorierna oberoende av tid och plats eller begränsas giltigheten till en viss tidsperiod och en viss typ av samhällen? Företrädare för New Economic History, som växte fram i USA under 1950- och 1960-talen, representerar den ena ytterligheten. Ekonomisk historia var, i deras tappning, helt enkelt en form av tillämpad neoklassisk ekonomi.¹ Synsättet kom till uttryck i exempelvis nytolkningar av slavekonomin i USA före inbördeskriget och av hur USA:s ekonomiska tillväxt skulle ha förändrats om inte järnvägarna hade byggts.²

En ytterlighet i skalans andra ände är Karl Polanyi. Enligt honom var klassisk (och neoklassisk) ekonomisk teori endast giltig för tiden från och med marknadssamhällets framväxt. Dessförinnan härskade andra fördelnings-

* Vi vill tacka två anonyma lektörer, Pernilla Jonsson, Lili-Annè Aldman samt kollegorna vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet, för konstruktiva synpunkter. Uppsatsen har skrivits inom projektet *Familjers sparande i ett livscykelperspektiv* som finansieras av Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse och Tore Browaldhs stiftelse.

1. Se exempelvis Peter Temin, "Introduction" i dens. (red.), *New economic history* (Harmondsworth 1973) s. 8.

2. Alfred H. Conrad & John R. Meyer, "The economics of slavery in the ante-bellum south", *Journal of political economy*, 66 (1958) s. 95–122; Robert W. Fogel, *Railroads and American economic growth* (Baltimore 1964); Stanley Engerman & Robert W. Fogel, *Time on the cross* (Boston, Mass. 1974).

Docent Dan Bäcklund, f. 1947, är universitetslektor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Bäcklund har tidigare främst forskat om regional ekonomisk utveckling i ett historiskt perspektiv.

Fil dr Kristina Lilja, f. 1968, är verksam som forskare i ekonomisk historia vid samma institution. Lilja disputerade på avhandlingen *Marknad och hushåll* (2004) och har därefter bland annat arbetat inom projektet *Den glömda konsumtionen: auktionens ekonomiska roll i relation till 1700- och 1800-talens samhällsomvandling*.

Adress: Uppsala universitet, Ekonomisk-historiska institutionen, Box 513, 751 20 Uppsala
E-post: dan.backlund@ekhist.uu.se, kristina.lilja@ekhist.uu.se

system och ekonomin var inbäddad i de sociala relationerna. Följden blev att helt andra principer än i marknadssamhället gällde för det ekonomiska agerandet. Polanyi framhöll speciellt reciprocitets- och redistributionsprinciperna. När någon av dessa principer rådde verkade människan inte i första hand för att säkra innehavet av materiella ting, utan för att säkra sin sociala ställning och sina sociala tillgångar, vilket bland annat ledde till att vinstmotivet saknades.³ Detta synsätt kom med tiden att bekymra bland andra Douglass North som i en välkänd uppsats lyfte fram Polanyis perspektiv som den definitiva utmaningen för New Economic History och de idéer denna skola stod för.⁴

I Sverige fick inte denna debatt särskilt stort utrymme. Mer explicit teori-användning blev visserligen vanlig från tiden omkring 1970, men den neoklassiska teorin kom aldrig att dominera utan de teoretiska ambitionerna var mer pluralistiska.⁵ Det kan emellertid noteras att redan Eli Heckscher, som på sin tid livligt förordade användandet av ekonomisk teori, betonade att "det måste i stor uträkning vara ett annat slags teori som skall förklara äldre tiders förhållanden än den som gäller för nutiden".⁶ Därmed menade han inte, som Polanyi, att modern teori skulle vara helt oanvändbar vid studier av äldre tid. Vad han poängterade var att teorin måste anpassas och att man nog måste undersöka vilka förutsättningar det ekonomiska agerandet i en viss tid vilade på. Det mest grundläggande försörjningsproblemet – nödvändigheten av att skapa jämvikt mellan tillgång och efterfrågan – såg Heckscher dock som "i allt väsentligt allmängiltigt".⁷

Frågan om jämvikten mellan tillgång och efterfrågan kan angripas ur många olika infallsvinklar. I denna uppsats är det förändringar i produktionsförmåga och konsumtionsbehov under individers och familjers livscyklar som står i fokus. Förändringarna är huvudsakligen fysiologiskt betingade och således generellt giltiga för alla tider och ekonomiska system. Oavsett institutionella förhållanden måste en människa under sin livstid försöka komma till rätta med det problem som består i att konsumtionsbehovet överstiger produktionsförmågan under barndom och ålderdom, medan det omvända gäller under de mest produktiva åren som vuxen.

3. Karl Polanyi, *The great transformation* (Boston 1957) s. 46f.

4. Douglass C. North, "Markets and other allocation systems in history: the challenge of Karl Polanyi", *Journal of European economic history*, 6:3 (1977) s. 703–716.

5. Björn Hettne, "Ekonomisk historia i Sverige under femtio år", *Historisk tidskrift* 100:1 (1980) s. 140–175.

6. Eli F. Heckscher, *Ekonomi och historia* (Stockholm 1922) s. 24.

7. Heckscher (1922) s. 28.

En modern ekonomisk-teoretisk utgångspunkt som tar fasta på detta balansproblem är livscykelhypotesen.⁸ Den förefaller vara ett gott exempel på ekonomiska teoriers tidsbundenhet, eftersom den exempelvis förutsätter att ett överskott finns för sparande och att förmögenheten relativt lätt kan omvandlas till likvida tillgångar. Internationell, företrädesvis amerikansk, forskning tyder också på att livscykelhypotesens historiska giltighet bakåt begränsas ungefär till tiden för marknadssamhällets genombrott, och att sparbeteendet inför ålderdomen förändrades i grunden mot slutet av 1800-talet. Vi undersöker i denna uppsats om en liknande utveckling kan spåras i Sverige. Undersökningen är en pilotstudie inom projektet Familjers sparande i ett livscykelperspektiv.

Närmast i denna uppsats följer en presentation av livscykelhypotesen. Därefter redovisas de viktigaste internationella forskningsresultaten vad gäller sparbeteenden under 1800- och det tidiga 1900-talet. Den förändring i sparbeteenden som där urskiljs utgör uppsatsens utgångspunkt. Därefter presenteras och diskuteras metod samt material, varpå undersökningens resultat redovisas. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion, där undersökningsresultaten sammanfattas och den generella giltigheten behandlas.

Livscykelhypotesen och livscykelnsparandet

Livscykelhypotesen är den kanske mest kända och inflytelserika teorin då det gäller att analysera och förklara individers konsumtion och sparande. Ett grundläggande antagande är att individer sparar för att utjämna den egna konsumtionen över livstiden, så kallad *consumption smoothing*. Därmed undviks de obehagligheter som negativa inkomstförväntningar annars skulle kunna medföra. Genom att spara kan individen bygga upp en reserv som kan användas vid exempelvis familjebildning och ålderdom samt även vid oförutsedda händelser. I en del fall kan flera olika sparmotiv tillfredsställas samtidigt. En fastighet, exempelvis, kan vara en del av konsumtionen, men en sådan kan också ärvas och/eller utgöra en tillgång som kan omvandlas till pengar.⁹ Fördelningen mellan konsumtion och sparande påverkas inte bara av inkomstens storlek utan är också i hög grad beroende av individens för-

8. Franco Modigliani & Richard Brumberg, "Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data", *The collected papers of Franco Modigliani: volume 2* (Cambridge, Mass. 1980) s. 79–127.

9. Osäkerhet som sparmotiv inordnas i livscykelhypotesen. Sparandets fördelning mellan olika slag av tillgångar antas variera beroende på individens uppfattning om framtida risker. Däremot antas inte storleken på den totala förmögenheten påverkas. Se Modigliani & Brumberg (1980) s. 81–85 och 119f.

sörjningsbörda. Detta innebär i sin tur att fördelningen varierar under olika stadier i livet samt att barn, på grund av den ökande försörjningsbördan, påverkar förmögenheten negativt.¹⁰

Enligt de teoretiska antagandena finns det anledning att ackumulera ett sparande under unga år, medel som under familjebildningen kan omvandlas till reala tillgångar. Då individens primära investeringsbehov i ett boende är tillfredsställt ökar sparandet i andra tillgångar. Den växande förmögenheten uppfattas som en del av individens levnadsförväntningar, och individen ser därför ingen anledning att minska sitt sparande. Följden blir att en konstant andel av inkomsten sparas och förmögenheten når därför maximal nivå strax före pensionsåldern. Sparandet påverkas endast om inkomsten inte överensstämmer med den inkomstnivå som individen förväntar sig ha vid en viss given ålder. Individer som befinner sig över förväntad inkomstnivå antas spara en relativt stor del av sin inkomst, medan de som befinner sig under denna nivå istället sparar endast en liten del av inkomsten eller till och med tvingas att ta av sitt sparkapital. Detta gör att förändringar i inkomstnivån eller oförutsedda händelser som till exempel sjukdom eller arbetslöshet påverkar sparkvoten.¹¹ Däremot antog Modigliani och Brumberg att individen inte fick och inte heller efterlämnade några signifikanta arv. Han eller hon kunde alltså endast ansamla en förmögenhet via sparande.¹² Eftersom denna förmögenhet skulle räcka till under ålderdomen måste sparandet under de aktiva åren vara tämligen stort. Förmögenheten med avseende på ålder får därigenom grafiskt ett kullformigt utseende (*hump-shaped*) och kan beskrivas som ett upp- och nedvänt U med maximum i åldern 60–70 år.¹³ Det sparbeteende som leder fram till detta, kallar vi i fortsättningen *livscykelssparande*.

Livscykelhypotesen har framförallt kritiserats för att den utgår från att individen känner till längden på den egna livstiden samt att förekomsten av arv utesluts. Exempelvis finns empiriska bevis för att överföringen av tillgångar mellan generationerna i form av arv har spelat en mycket mer betydande roll

10. Modigliani & Brumberg (1980). Vid livscykelssparande kan det antas att föräldrarna investerar i barns hälsa och utbildning så att dessa ska klara av att försörja sig på egen hand eftersom inga eller endast obetydliga arv kan förväntas. Detta leder till att barnen utgör en nettokostnad.

11. Modigliani & Brumberg (1980) s. 104–114 och 118–122.

12. Andra antaganden som gjordes för att pröva livscykelhypotesen var att konsumtionsvarornas pris inte skulle stiga märkbart i framtiden, att räntenivån var noll och att konsumtionen under återstoden av livet berodde på "smaken" och inte begränsades av hushållets inkomst, se Modigliani & Brumberg (1980) s. 85–88.

13. Laurence J. Kotlikoff, "Introduction: saving motives", i dens. (red.), *What determines savings* (Cambridge, Mass. 1989) s. 39.

för förmögenhetsbildningen i USA än vad modellen ger vid handen.¹⁴ Trots denna välmotiverade kritik har livscykelhypotesen visat sig användbar vid studier som gäller hushållens förmögenhetsbildning under såväl modern som historisk tid.

Historiska studier av sparbetendet

Livio Di Matteo tog livscykelhypotesen som utgångspunkt för en empirisk undersökning baserad på historiskt material från Canada. Han använde bouppteckningar för en tvärsnittsstudie av förmögenheten i slutet av 1800-talet. Resultaten tyder på att livscykelnsparandet då hade slagit igenom. Framväxten av finansmarknader, och de möjligheter dessa gav att inför ålderdomen placera förmögenheten i finansiella tillgångar, anfördes som en sannolik förklaring.¹⁵ Di Matteo pekade på regionala och socioekonomiska skillnader i sparandet och även på att faktorer som utbildningsnivå och familjestorlek spelade roll för sparförmågan. Han visade att sparandet under produktiv ålder i huvudsak gjordes i fastigheter för att senare i livet främst inriktas på ett finansiellt sparande.¹⁶ Resultaten indikerar dessutom att inslag av ett äldre sparbetende – arvssparande – parallellt fanns kvar, speciellt bland dem som hade fast egendom, det vill säga inom jordbruket. Med *arvssparande* avses ett sparande som tar sikte på att bygga upp en förmögenhet för att kunna ge barnen ett arv som kan utgöra ett väsentligt bidrag till deras framtida försörjning. Till skillnad från vid livscykelnsparande förbrukas inte hela livssparandet under ålderdomen.

Rörande USA finns en äldre empirisk studie som antyder att livscykelnsparandet kan ha varit etablerat redan på 1770-talet. I studien görs dock ingen tydlig åtskillnad mellan livscykelnsparande och arvssparande, vilket gör det svårt att bedöma resultaten.¹⁷ Amerikansk forskning i övrigt ger anledning förmoda att det först under 1800-talet skedde en förändring av sparbetendet som innebar att arvssparandet i jord gick tillbaka. I USA har detta

14. Kotlikoff (1989) s. 2.

15. Livio Di Matteo, "The determinants of wealth and asset holding in nineteenth-century Canada: evidence from microdata", *Journal of economic history* 57:4 (1997) s. 907–934.

16. Di Matteo (1997) s. 916–925; dens., "The wealth of the Irish in nineteenth-century Ontario", *Social science history* 20:2 (1996) s. 209–234. Se även George Alters, Claudia Goldins & Elyce Rotellas, "The savings of ordinary Americans: the Philadelphia Saving Fund Society in the mid-nineteenth century", *Journal of economic history* 54:4 (1994) s. 735–767, resultat gällande de tidiga sparbanksspararna i USA.

17. J. R. Kearl & Clayne L. Pope, "The life-cycle in economic history", *Journal of economic history* XLIII:1 (1983) s. 149–158.

satts i samband med att fertiliteten sjönk kraftigt under seklets första hälft, vilket indikerar att barnen inte längre tillmättes lika stor betydelse för att säkra föräldrarnas försörjning under ålderdomen. Förändringen har förklarats med att barnen blev ointresserade av att överta föräldrarnas jordbruk.¹⁸ Som tänkbara orsaker har anförts, dels att förekomsten av arbetstillfällen utanför den agrara sektorn kraftigt ökade och dels att nya kolonisationsmöjligheter öppnades i väster. Föräldrarna kunde därför inte längre lita på att barnen stannade kvar och sörjde för deras ålderdom. Då föräldrarna bedömde att familjejordbruket var något som inte skulle överföras till den kommande generationen blev detta en "livscykel tillgång" som efter försäljning kunde säkerställa den egna försörjningen under ålderdomen.¹⁹

I arvssparandet var det utsikterna om ett arv som garanterade barnens intresse för att bidra till föräldrarnas försörjning. Barnen fyllde emellertid en viktig funktion för de äldres ekonomi även i de fall, då inga större tillgångar fanns. Forskning visar att det under 1800-talet var mycket vanligt att äldre arbetare i städerna sammanbodde med något av de ogifta barnen. Giftermålsåldern var tämligen hög, barnkullarna stora och barnafödandet fortsatte långt upp i åldrarna. Detta ledde till att många föräldrar, särskilt fäderna, passerade sextioårsgränsen innan alla barn ännu hade flyttat hemifrån och bildat egen familj.²⁰ Försörjningsbidrag från de ogifta barnen gjorde att tillgångarna bättre räckte till. Brian Gratton har för USA visat, att barnen på 1890-talet bidrog med cirka en tredjedel av inkomsterna i familjer där fadern var 60 år eller äldre. Ännu på 1930-talet var bidragen tämligen stora.²¹ Michael Haines kom fram till liknande resultat för USA 1890 och fann att barnens bidrag vid samma tid var ännu något större i Europa. Barnens inkomster ledde till att familjens inkomstmaximum inföll betydligt senare under livscykeln än det

18. Susan B. Carter, Roger L. Ransom & Richard Sutch, "Family matters: the life-cycle transition and the antebellum American fertility decline", i T. W. Guinnane, W. A. Sundström & W. Whatley (red.), *History matters* (Stanford 2004) s. 271–283.

19. William A. Sundstrom & Paul A. David, "Old age security motives, labour markets, and farm family fertility in antebellum America", *Explorations in economic history* 25 (1988) s. 164–197; Carter, Ransom & Sutch (2004) s. 271–327.

20. George Alter, "The European marriage pattern as solution and problem: household of the elderly in Verviers, Belgium, 1831", *The history of the family* 1:2 (1996) s. 123–138; Brian Gratton, "The poverty of impoverishment theory: the economic well-being of the elderly 1890–1950", *Journal of economic history* 56:1 (1996) s. 47–54. Steven Ruggles, "Multigenerational families in nineteenth-century America", *Continuity and change* 18:1 (2003) s. 139–165, menar att flergenerationsfamiljer var normen i USA vid mitten av 1800-talet.

21. Gratton (1996) s. 50f.

skulle ha gjort om bara faderns inkomster funnits att tillgå.²² Effekten blev att föräldrarna inte behövde nyttja sin hopsparade förmögenhet förrän högt upp i åldrarna. En undersökning av George Alter, gällande Belgien på 1830-talet, tyder på att det i detta avseende var stor skillnad mellan gifta med barn och ogifta (barnlösa). För den förstnämnda gruppen ökade förmögenheterna upp till 75-årsåldern, varefter de började minska. De ogiftas förmögenhet, däremot, nådde maximum redan vid ungefär 60 års ålder och avtog därefter.²³

Arbetarna i exemplen ovan tycks, medvetet eller omedvetet, ha tillämpat en form av sparbeteende som inte i första hand var förknippat med utsikterna om ett arv. Det byggde snarare på ömsesidig nytta för barn och föräldrar samt var ett uttryck för dåtidens starka moraliska förpliktelser. Föräldrarna avstod från omedelbar konsumtion under de reproduktiva åren och tog på sig utgifter för barnen. I stället fick de ett försörjningsbidrag från dessa när de själva blev äldre.²⁴ Detta sparbeteende har vi valt att benämna *sparande i barn*.

Industrialiseringen och det ökade behovet av arbetskraft torde ha varit avgörande för att minska betydelsen av detta äldre sparbeteende till förmån för livscykelnsparandet. Inkomsterna började stiga, vilket gav större utrymme för konventionellt sparande. Detta öppnade möjligheter för de äldre att sent i livet dra sig tillbaka från arbetslivet och leva på sina sparmedel.²⁵ Roger L. Ransom och Richard Sutch visar utifrån sina studier av USA 1870–1937 att relativt många löntagare fick råd att sluta förvärvsarbeta när de blev äldre.²⁶ De visar också i en undersökning från Maine (USA) runt 1890 att arbetarhushåll valde att öppna sparkonton istället för att investera i fler barn.²⁷ Planerat och självfinansierad (del)pension blev i USA allt mer vanligt från sekelskiftet 1900. Många gånger finansierades arbetstidsnedgången genom ett tidigare sparande.²⁸ Det är emellertid osäkert om genomslaget skedde lika snabbt i länder där inkomsterna var lägre. Paul Johnson har på basis av data från Storbritannien hävdat att arbetarnas inkomster där var så låga att livscy-

22. Michael R. Haines, "Industrial Work and the family life cycle, 1889–1890" *Research in economic history* 4 (1979) s. 298–304.

23. Alter (1996) s. 131–135.

24. Haines (1979) s. 296, 307.

25. Di Matteo (1997) s. 915.

26. Roger L. Ransom & Richard Sutch, "The labour of older Americans: retirement of men on and off the job, 1870–1937", *The journal of economic history* XLVI:1 (1986) s. 1–30.

27. Roger L. Ransom & Richard Sutch, "Babies or bank accounts: two strategies for a more secure old age: the case of workingmen with families in Maine 1890", opubl. uppsats presenterad vid The eleventh annual meeting of the Social Science History Association, St Louis, Missouri, 17/10 1986.

28. Ransom & Sutch (1986) s. 27f.

kelsparandet kunde etableras först sedan statliga pensioner införts i början av 1900-talet.²⁹

Uppsatsens utgångspunkter

En slutsats som förefaller kunna dras av forskningsöversikten är att livscykelnsparandet är tämligen modernt och att andra, äldre sparbetenden dominerat tidigare. Däremot är det inte lika klart när övergångarna mellan olika sparbetenden skedde eller i vilken utsträckning de förekom parallellt. Ett arvssparande tycks ha varit förhärskande bland jordbrukare i Nordamerika i början av 1800-talet och kvardröjande drag av detta förefaller ha funnits alltjämt i slutet av seklet. Där, liksom i Europa, verkar ”sparande i barn” ha tillämpats bland städernas arbetare under hela 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Samtidigt finns resultat som tyder på att ett livscykelnsparande var etablerat åtminstone strax före sekelskiftet 1900. En viss överlappning verkar alltså ha funnits. Det mesta tyder dock på att övergången till livscykelnsparande i Nordamerika skedde allra tidigast i samband med marknadssamhällets genombrott vid 1800-talets mitt, förmodligen något senare. Denna rätt vaga tidsbestämning har utgjort utgångspunkt för vår undersökning.

Så vitt vi känner till finns inga systematiska studier av förändringar i sparbetenden för Europa och därmed inte heller för Sverige, även om livscykelhypotesen i avgränsade svenska studier har använts för att diskutera sparandet under 1800-talet.³⁰ Förutsättningarna var delvis olika i USA och Sverige. En skillnad är att den ekonomiska omvandlingen var långsammare och inkomsterna lägre i vårt land. En annan är att äldre sparbetenden kan antas ha varit mera djupt rotade här än i Nordamerika med sin stora invandring och kulturellt heterogena befolkning. Exempelvis bör kopplingen till ”fädernejorden” och därmed arvssparandet ha varit starkare i Sverige.

I stort skedde dock en likartad ekonomisk omvandling i de två länderna. Vid mitten av 1800-talet började Sverige industrialiseras, och seklet kan ses som en brytningstid mellan jordbruks- och industrisamhälle. Marknader för jord, arbetskraft och kapital etablerades och institutionella kreditinrättningar växte fram. Medellivslängden ökade och inkomsterna började långsiktigt

29. Paul Johnson, ”Self-help versus state help: old age pensions and personal savings in Great Britain, 1906–1937”, *Explorations in economic history* 21 (1984) s. 342–349.

30. Mats Larsson, ”Sparandet som ekonomiskt problemområde och nationalekonomisk teori”, *Historisk tidskrift* 109:3 (1989) s. 354–374; Kristina Lilja, *Marknad och hushåll: sparande och krediter i Falun 1820–1910 utifrån ett livscykelperspektiv* (Uppsala 2004).

stiga.³¹ Den ekonomiska omvandlingen innebar sammantaget att gemene man fick bättre förutsättningar att hantera spar- och lånebehovet samt att det finansiella sparandet blev relativt utbrett i slutet av 1800-talet.³² Under denna tid luckrades också det traditionella ansvarstagandet mellan generationerna upp som en följd av bland annat ökad geografisk rörlighet. Vår arbetshypotes är därför att sparbeteendet förändrades på liknande sätt som i Nordamerika. För att kunna göra en preliminär bedömning av detta undersöker vi om det fanns ett arvssparande respektive ett "sparande i barn" i början av 1800-talet och om ett livscykelssparande hade etablerats vid sekelskiftet 1900.

Metod

Vårt fokus ligger på sparbeteendets förändring hos de breda befolkningsgrupperna. Därför väljer vi att studera bönder på landsbygden och arbetare i städerna. Till gruppen arbetare räknar vi även hantverkare. Undersökningen bygger på två typer av material. Det ena är litteratur som berör närliggande problemområden som kapitalbildningen i jordbruket, användningen av undantagskontrakt samt levnadsförhållanden för de äldre i städerna. Den andra materialgruppen är bouppteckningar som visar förmögenhetsförhållanden för individer vid dödstillfället.

Tanken är att bearbetningen av litteratur och bouppteckningar tillsammans ska lyfta fram några huvuddrag i sparbeteendet. När det gäller bönderna, tycker vi att litteraturen ger en relativt god bild av arvssparandet och av hur det förändrades under 1800-talet. Någon kompletterande studie av bouppteckningar genomförs därför inte. Däremot är litteraturen mycket knapphändig då det gäller ekonomiska förhållanden för äldre arbetare i städerna. Detta försöker vi kompensera för genom att jämföra två tvärsnittsperioder i bouppteckningsmaterialet. Vi hoppas därigenom få en tydligare bild av om och i så fall hur arbetarnas sparbeteende förändrades över tid.

Vi har valt Falun som exempel. Där fanns redan tidigt en gruvbrytning av industriell karaktär och därmed en betydande grupp av arbetare. Först i slutet av 1800-talet tog den ekonomiska tillväxten fart och kreditinrättningarna fick sitt genombrott bland gemene man.³³ Förutsättningarna för

31. Medellivslängden vid födelsen ökade från 39,5 år under perioden 1816–1840 till 54,5 år under perioden 1901–1910. Återstående medellivslängd vid 50 år ökade under samma tid från 17,6 år till 23,2 år. Se "Återstående medellivslängd för åren 1751–2007 – Statistik från SCB", <http://www.scb.se/templates/tableOrChart_25830.asp>, 31/1 2009.

32. Lilja (2004) s. 93–96 och 109–128.

33. Lilja (2004) s. 179–185.

ett livscykelssparande bör alltså ha funnits vid sekelskiftet 1900. I början av 1800-talet var situationen en annan. Den ekonomiska tillväxten var liten och inga kreditinrättningar hade ännu etablerats i staden. Genom att förlägga ett tvärsnitt till perioden 1820–1825 och ett annat till 1900–1905 vill vi se om det skedde en förändring av sparbeteendet. Fanns ett äldre sparbeteende, exempelvis ”sparande i barn”, 1820–1825 och hade livscykelssparande slagit igenom 1900–1905?

Med tanke på att livscykelhypotesen beskriver hur förmögenheten förändras under en livstid skulle det i och för sig vara önskvärt med longitudinella studier där samma individer följdes över tid. Tillgången på historiskt källmaterial tillåter dock inte detta, varför vi i stället genomför tvärsnittsundersökningar av bouppteckningar. Förmögenheten i olika åldrar får då representera förmögenhetsutvecklingen under en livscykel. Mot detta tillvägagångssätt har kritik riktats framförallt för att hänsyn inte tas till skillnader mellan olika kohorters livsinkomster.³⁴ Exempelvis kan en långvarig ekonomisk kris innebära att sparandet påverkas negativt för den generation som under krisen befinner sig i produktiv ålder. Resultatet blir förskjutningar i förmögenhetsbildningen med avseende på ålder. Vi kan inte utesluta möjligheten av sådana störningar, men har inte för något av tvärsnitten kunnat urskilja några stora oregelbundenheter i förmögenhetens variation i förhållande till åldern och inte heller funnit något annat material som tyder på att allvarliga kriser drabbat undersökningsområdet under de aktuella perioderna. Vi har däremot i annat sammanhang visat att förmögenhetskurvan för arbetare i Falun 1860–1865 sannolikt var starkt påverkad av en långvarig ekonomisk kris 1825–1845.³⁵

Bouppteckningarna har bearbetats med kvantitativ metod. För att undersöka om det fanns ett samband mellan förmögenheternas storlek och de boupptecknades ålder har vi använt oss dels av så kallade Lowesskurvor och dels av regressionsanalys. Lowess gör att man lättare kan sammanfatta den ofta mycket svårtolkade bild som erhålls utifrån ett vanligt prickdiagram.³⁶ Tekniken kan alltså, på samma sätt som ett prickdiagram, ge en första

34. Michael D. Hurd, "Savings of the elderly and desired bequests", *American economic review* 77:3 (1987) s. 299. För ytterligare diskussion av bristerna i samband med longitudinella studier respektive tvärsnittsstudier, se Kearn & Pope (1983) s. 150f.

35. Kristina Lilja & Dan Bäcklund, "Förmögenhet och hushållens livscykel i 1800-talets Falun" opublicerad uppsats presenterad vid sessionen "Familj och hushåll i ekonomisk historia", Svenska ekonomisk-historiska mötet i Stockholm 2007, 13-15/10 2007.

36. Lowess står för *LOcally WEighted Scatterplot Smoother*, vilket är en teknik för att utjämna variationerna i y-värden när två variabler plottas mot varandra.

orientering inför den fortsatta analysen.³⁷ För att inte vara helt beroende av Lowesskurvorna har vi även som komplement använt oss av medianförmögenheter för tioårsklasser. I båda fallen kan bara samvariationen mellan två variabler studeras åt gången. Därför har vi också arbetat med multipel regressionsanalys där, utöver ålder, även andra individspecifika variabler använts.³⁸ Hypotesen är, som tidigare nämnts, att förmögenheten vid livscykelns sparande ökar med åldern upp till en viss gräns för att därefter minska och i princip förbrukas under resten av livet. Detta bör resultera i en distinkt kullformad Lowesskurva samt i att variabeln ålder får positivt tecken vid regressionsanalysen medan ålder i kvadrat får negativt tecken. Det senare visar att ökningstakten avtar med stigande ålder och ökningen så småningom förbyts i minskning. Kombinationen av Lowesskurvor och regressionsanalys har tidigare använts av Di Matteo i liknande studier.³⁹

Ett speciellt problem vid regressionsanalysen är förekomsten av många negativa förmögenhetsvärden (nettoskulder) samt ett antal stora positiva extremvärden. Ett vanligt förfaringssätt för att hantera extremvärden är logaritmering. I vårt fall är den metoden inte lämplig eftersom logaritmering bara kan utföras på positiva värden, vilket skulle leda till att alla negativa värden föll bort. Bortfallet skulle i sin tur kunna medföra att bilden av sparbetendet förvrängdes. Vi har därför valt att avstå från logaritmering trots att detta försämrar styrkan i regressionsanalysen. I stället har vi rensat bort de allra mest extrema värdena.

Bouppteckningsmaterialet och kritik av detta

Det källmaterial som främst används är bouppteckningar. De ger en unik bild av en individs ekonomiska situation (tillgångar och skulder) vid dödstillfället. Bruttotillgångarna kan uppdelas i fastigheter, lösöre, kontanter, fordringar och finansiella tillgångar. I bruttoskulder ingår dels låneskulder och dels

37. W. S. Cleveland, "Robust locally weighted regression and smoothing scatterplots", *Journal of the American Statistical Association* 74 (1979) s. 829–836.

38. Oberoende variabler: *ålder* samt *ålder*² – dessa två variabler ska tillsammans indikera ett livscykelmönster. Därutöver har följande dummyvariabler använts: *kval* (1 = kvalificerad arbetare, där yrkesutbildade arbetare och hantverkare inkluderas); *gift* (1 = är eller har varit gift); *änka* (1 = änka, änkemän); *man* (1 = man); *barn* (1 = har barn). Multikollinearitet (inbördes korrelation) kan misstänkas mellan flera av de oberoende variablerna. Som exempel kan nämnas variablerna *gift* och *barn*. Vidare kan flera av dummyvariablerna antas vara åldersrelaterade, t.ex. *änka*. Det sistnämnda är problematiskt när syftet är att undersöka om det förekommer livscykelns sparande. Vi har därför testat de oberoende variablerna mot varandra och i de fall resultaten påverkas redovisas detta i texten.

39. Livio Di Matteo, "Wealth accumulation and the life-cycle in economic history: implications of alternative approaches to data", *Explorations in Economic History* 35 (1998) s. 296–324.

begravnings- och bouppteckningskostnader. I denna uppsats definierar vi förmögenhet som bruttotillgångar minus bruttoskulder, enligt ovanstående uppräknig. Bouppteckningsmaterialet innehåller även för undersökningen nödvändiga uppgifter om exempelvis den dödes civilstånd, antal barn, yrkestillhörighet och, ibland, även ålder vid dödstillfället. Dessa uppgifter har kompletterats med folkbokföringsmaterial (exempelvis mantals- och husförhörslängder samt dödböcker).

Bouppteckningsmaterialet kritiseras ofta för att det inte på ett rättvisande sätt återger dåtida förhållanden. Endast personer med tillgångar och skulder boupptecknades vilket leder till att materialet inte är representativt för befolkningen som helhet.⁴⁰ Eftersom vi emellertid bara är intresserade av sparbetendet och förmögenhetens förändring under en livstid anser vi inte att bortfallet är något allvarligt problem. De som inte hade några tillgångar bör rimligtvis inte ha haft något överskott som kunnat sparas och följaktligen inget sparbetende som kan studeras.⁴¹ Vi har inte några ambitioner att dra slutsatser vad gäller förmögenhetsutvecklingen för hela befolkningen eller i vad mån merparten verkligen sparade.

Ytterligare ett problem, som ofta lyfts fram är att äldre personer är överrepresenterade i materialet.⁴² Detta kan snedvrída resultaten i viss utsträckning men problemet har delvis avhjälpats genom att Falumaterialet har utökats tidsmässigt till att omfatta tvärsnittsperioder om vardera sex år. Därmed har även antalet yngre boupptecknade blivit tillräckligt stort för att tillåta slutsatser om förmögenheten i olika åldrar.

Vidare anses bouppteckningarna vid denna tid inte vara helt tillförlitliga i värderingen av fast och lös egendom men bättre vad avser skulder och fordringar.⁴³ Vi antar att felvärderingen under en viss period gällde alla boupptecknade i liknande utsträckning. Detta kan påverka bilden av förmögenhetskillnader mellan olika åldrar eftersom skuldsättningen kan antas ha varit

40. Tex. Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: bondeklassen i By socken, Kopparbergs län* (Uppsala 1979) s. 210–225; Håkan Lindgren, "The modernization of Swedish credit markets 1840–1905: evidence from probate records", *Journal of economic history*, Vol. 62, No 3 (2002) s. 820–823.

41. Rent teoretiskt kan man tänka sig ett för oss osynligt sparande genom att några individer som tidigare haft tillgångar dog exakt när dessa tog slut. Att detta sammanträffande skulle vara giltigt för mer än ett obetydligt fåtal finner vi dock osannolikt.

42. Isacson (1979) s. 210–225; Lindgren (2002) s. 820–823.

43. Christer Persson, *Jorden, bonden och hans familj* (Stockholm 1992) s. 243. Se även Isacson (1979) s. 223f; Carl-Johan Gadd, *Järn och potatis: jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750–1860* (Göteborg 1983) s. 73; Sigvard Montelius, *Västerås genom tiderna: del III: metropolen Mälardalen* (Stockholm 1993) s. 444–453.

större för de yngre. Vi bedömer dock att den skevhet detta kan ge upphov till inte nämnvärt påverkar analysen av själva sparbetendena.

De självägande böndernas arvssparande – en forskningsöversikt

Det finns inte, såvitt oss bekant, någon forskning som direkt rör sparbetendena i det svenska agrarsamhället. Vi får därför nöja oss med att föra tentativa resonemang baserade på forskning om dels agrar kapitalbildning och dels arvsöverlåtelser. Den förra avser främst brukare i aktiv ålder medan den senare handlar om vad som hände med förmögenheten efter brukarens aktiva period. Tillsammans bör dessa båda forskningsområden ge en relativt heltäckande bild av sparandet under en livstid. Framställningen begränsas till att gälla självägande bönder.

En central utgångspunkt vad gäller böndernas sparande är att jordbruksfastigheterna utgjorde den viktigaste delen av förmögenheten. Christer Persson visade exempelvis i sin avhandling om Locknevi socken i norra Småland att fastighetsvärdet under tiden 1780–1874 utgjorde i genomsnitt cirka två tredjedelar av de aktiva böndernas boupptecknade tillgångar. Det fanns i detta avseende mycket stora individuella variationer mellan bönderna, men även för dem som hade små jordbruk tycks den genomsnittliga andelen ha varit ungefär densamma.⁴⁴ Sture Martinius kom beträffande större och medelstora jordbrukare fram till liknande resultat i sin undersökning av tre härader i Västergötland. Däremot fann han att andelen var något mindre, knappt 50 procent, för småjordbrukarna.⁴⁵ Tydligt är ändå, att fastigheten var den enskilt viktigaste tillgångsposten för samtliga bondekategorier. Den tenderade dessutom att få ännu större betydelse mot slutet av 1800-talet på grund av att jordpriserna ökade kraftigt.⁴⁶ Fastigheten var följaktligen det nav som böndernas sparande kretsade kring.

Fastighetsvärdet kunde aktivt påverkas genom att jord köptes till eller såldes bort. I själva verket tycks bönderna, åtminstone på fastigheter upp till och med familj jordbrukets storlek, ha förändrat sitt jordinnehav i mycket liten utsträckning. Fastigheten kan därför i princip betraktas som en bunden tillgång. Därutöver hade bondefamiljen rörliga tillgångar i form av kreatur, redskap, bohag, lager, fordringar och kontanter. Det var främst dessa som bönderna kunde förändra över livscykeln, men något nettosparande i rörliga

44. Persson (1992) s. 246.

45. Sture Martinius, *Agrar kapitalbildning och finansiering 1833–1892* (Göteborg 1970) s. 128.

46. Detta visar både Persson (1992) s. 246 och Martinius (1970) s. 128.

tillgångar tycks inte ha skett. Enligt Persson var fastighetsvärdets andel av bruttotillgångarna större för äldre brukare. Givet att jord inte köptes eller såldes (det vill säga fastighetsvärdet var konstant) innebar detta att de rörliga tillgångarna var mindre.⁴⁷

Nästan alla bondefamiljer hade skulder. Det var främst genom att betala av på dessa som bönderna sparade och byggde upp sin förmögenhet. Persson fann, att skulderna i genomsnitt uppgick till mer än 60 procent av bruttotillgångarna för bönder i åldern 40–49 år. Detta var nästan lika mycket som fastighetsvärdets andel, vilket betyder att många yngre brukare hade tagit lån även för att bekosta en del av de rörliga tillgångarna. Skulderna sjönk sedan mycket snabbt ned till en nivå på 24 procent för gruppen 60–69 år. Med reservation för den osäkerhet som ligger i att beräkningen bygger på medelvärden för en undersökningsperiod på hela 120 år tyder minskningen på att böndernas förmögenhet kraftigt ökade med stigande ålder. Uppgifter från Martinius pekar i samma riktning. Han undersökte en mer begränsad period, 1828–1836, och fann att den äldre hälften av bönderna hade klart lägre skulder än den yngre hälften. Minskningen per åldersår var nästan lika stor som i Perssons undersökning och kan tolkas som att förmögenheten ökade tämligen snabbt med stigande ålder.⁴⁸

Det faktum att förmögenheten ökade under bondefamiljens aktiva år är förenligt med både livscykelhypotesen och hypotesen om arvssparande. För den senare talar att jordöverlåtelse genomfördes inom en snäv krets av släktingar. Persson fann att ungefär hälften av jordtransaktionerna i Locknevi skedde inom en krets bestående av föräldrar, barn och ingifta.⁴⁹ För en kombination av arvssparande och livscykelnsparande talar dock att skuldsättningen, enligt Perssons resultat, var mycket stor för de allra yngsta bönderna.⁵⁰ Om nästan hela boet innehades på kredit måste det arv som de unga bönderna förde med sig ha varit av relativt begränsad omfattning.

Såväl Persson som Martinius begränsade sig till de aktiva bönderna. För att bättre kunna bedöma om livscykel- eller arvssparande tillämpades måste bilden kompletteras med fakta om utvecklingen efter den aktiva brukar-

47. Persson (1992) s. 247, 306. Martin Dribe, *Leaving home in a peasant society* (Lund 2000) s. 78f., menar dock att jordinnehavet för självvägande bönder i Skåne i mitten av 1800-talet uppvisade ett livscykelmönster med maximum när bönderna var i åldern 45–49 år.

48. Persson (1992) s. 250. Martinius (1970) s. 131f., visar att yngre brukare (medelålder 40 år) hade en skuldandel på 58 %. För äldre brukare (medelålder 60 år) var andelen 32 %. Uppgifterna gäller familj jordbruk.

49. Persson (1992) s. 240.

50. Enligt Persson (1992) s. 250, var skuldandelen drygt 80 % för brukare i åldern 20–39 år.

perioden. Hur förändrades bondefamiljernas förmögenhet i samband med ålderdomen? Förbrukade de hela sparandet eller överfördes delar av det till nästa generation?

I Sverige och stora delar av övriga Västeuropa var det relativt sällan som bonden och hans hustru fortsatte med driften av jordbruket ända fram till dess att någon av dem dog. Långt vanligare var att paret på ålderns höst överlät jordbrukets skötsel till ett av barnen eller, i undantagsfall, till någon annan yngre brukare. Detta tillvägagångssätt gjorde att de gamla brukarna å ena sidan undgick att splittra upp fastigheten och å andra sidan fick möjlighet att dra sig tillbaka från det tunga arbetet med att sköta jordbruket. Generationsväxlingen gjorde att avkastningen på egendomen kunde upprätthållas. Det var alltså en form av "pensionering" som tillämpades. Den skedde, åtminstone från 1700-talets mitt och under ett drygt århundrade framåt, ofta genom att skriftliga så kallade undantagskontrakt upprättades. I princip innebar kontrakten att den unge bonden (sonen) fick ta över fastigheten mot att det gamla brukarparet fick rätt till mat och husrum under återstoden av sitt liv. Detta tolkar vi som ett arvssparande där de äldre nyttjade en del av fastighetens avkastning för egen konsumtion medan förmögenheten gick vidare till barnen i stort sett intakt. Kontrakten var ofta mycket specificerade och kunde, förutom rätten till bostad, innehålla noggranna uppgifter om hur många mål mat per dag och hur mycket naturprodukter, pengar och så vidare som undantagstagaren var berättigad till.⁵¹

Förfaringsättet verkar ha varit vanligt i hela landet och även i exempelvis Finland.⁵² I en undersökning av ett par socknar i Skåne under perioden 1766–1849 fann Martin Dribe och Christer Lundh, att minst en ur den gamla brukarfamiljen bodde kvar på gården i nära en fjärdedel av alla fall där ny brukare tillträdde. När det gällde successionen mellan föräldrar och barn förekom lösningen i mer än 60 procent av fallen. Det var då nästan alltid i

51. En noggrann bearbetning av undantagskontraktens innehåll görs i Olof Åberg & Johan Öster, *Efter avslutad färd, en anständig begravning: en karakteristik av undantagsinstitutionen i Nederluleå och Råneå socken 1790–1895* (Uppsala 1995) s. 55–81. Det bör även påpekas att överlåtelser mot undantagskontrakt kunde göras till svärsöner eller utomstående personer.

52. Åberg & Öster (1995); David Gaunt, "The property and kin relationships of retired farmers in Northern Europe", i Richard Wall & Jean Robin (red.), *Family forms in historic Europe* (Cambridge 1983) s. 249–280; Ewa Zernell-Durhan, *Arvet och hemmanet: generationsstrategier i det norrländska bondesamhället 1750–1895* (Umeå 1990); Sofia Holmlund, *Jorden vi ärvde: arvsöverlåtelser och familjestrategier på den uppländska landsbygden 1810–1930* (Stockholm 2007) s. 125–143; Martin Dribe & Christer Lundh, "Retirement as a strategy for land transmission: a micro-study of pre-industrial rural Sweden", *Continuity and change* 56:1 (2005) s. 165–191; Beatrice Moring, "Conflict or cooperation? Old age and retirement in the Nordic past", *Journal of family history*, 28:2 (2003) s. 231–257.

förbindelse med att den gamla brukarfamiljen hade nått den ålder då "pensionering" tycktes rimlig.⁵³ Det vanligaste verkar ha varit att brukarskiftet skedde redan när bonden var 55–60 år. I många fall överläts skötseln av jordbruket först och själva ägandet efter ytterligare några år.⁵⁴

I äldre tid överfördes fastigheten ofta som gåva. Dribe och Lundh fann att den lösningen under 1700-talets sista årtionden förekom i ungefär hälften av fallen. På andra håll verkar andelen ha varit ännu högre.⁵⁵ Detta tillvägagångssätt blev mindre vanligt med tiden. I de två Skånesocknarna upphörde gåvoöverlåtelser redan på 1820-talet medan de fanns kvar längre i andra delar av Sverige. Orsaken till att de upphörde tycks överallt ha varit att jordpriserna steg kraftigt i samband med att en jordmarknad växte fram. När fastigheten överläts som gåva på ett av barnen krävdes någon form av kompensation till de andra barnen. Detta kunde hanteras så länge fastighetsvärdena var låga. Kompensation kunde då ges i form av pengar, lösöre eller mindre del av fastigheten. När jordpriserna steg kraftigt blev det emellertid omöjligt för många att klara kompensationen, vilket ledde till att gåvoförfarandet övergavs och att fastigheterna i stället började säljas. Under en övergångsperiod tycks försäljningen ofta ha skett inom familjen. Den tillträdande unge bonden fick betala en summa för fastigheten som sedan fördelades på övriga arvingar, något som styrker att det rörde sig om ett arvssparande.⁵⁶ Under denna tid var det fortfarande vanligt med undantagskontrakt.

Mot mitten av 1800-talet blev den normala lösningen i de två Skånesocknarna att fastigheten såldes på marknaden och att intäkterna delades upp mellan arvingarna. Vid det laget tenderade också undantagskontrakten att bli mer och mer sällsynta.⁵⁷ På andra håll i Sverige fanns de dock kvar betydligt längre och övergavs i vissa trakter först ett stycke in på 1900-talet.⁵⁸ Utvecklingen har av David Gaunt beskrivits på följande sätt: "De äldre sålde för marknadsvärde, satte pengarna i en sparbank och pensionerade sig på

53. Dribe & Lundh (2005) s. 174–176.

54. Dribe & Lundh (2005) s. 180.

55. Holmlund (2007) s. 135; Zernell-Durhan (1990) s. 46.

56. Detta torde också vara förklaringen till att unga bönder, enligt Persson (1992) s. 250, var kraftigt skuldsatta.

57. Dribe & Lundh (2005) s. 181–184. Börsrätten, som innebar att jorden skulle överlåtas inom den egna släkten, avskaffades formellt 1863 men hade i praktiken mist sin betydelse tidigare; se Ulla Rosén, *Himlajord och handelsvara: ägobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880*, (Lund 1994) s. 39.

58. Nils Wohlin, *Emigrationsutredningen: bil. 10, faran af bondeklassens undergrävande i sammanhang med de gamla arfvejordäskådningarnas upplösning, emigrationen och bondjordens mobilisering* (Stockholm 1910) s. 35.

kapitalets avkastning.”⁵⁹ Om beskrivningen är riktig och förmögenheten behölls intakt innebar detta att arvssparandet levde kvar hos bönderna – om än under nya former – även efter det att marknadssamhället och de nya kreditinstituten etablerats. Detta är dock förmodligen ett förenklat synsätt. Sofia Holmlund visar i sin undersökning av bönderna i Estuna utanför Norrtälje att försäljningar i allt större utsträckning förekom under hennes sista undersökningsperiod, 1886–1930, och att arvsöverlåtelser mellan generationerna tog formen av direktarv vid föräldrarnas död. Hon menar att arvets betydelse för bondbarnen minskade till följd av nya möjligheter att försörja sig utanför jordbruket. Föräldragenerationen var däremot allttjämt beroende av jorden och dess avkastning och valde därför att behålla kontrollen livet ut.⁶⁰ Vi misstänker att detta kan ha medfört att även delar av förmögenheten förbrukades under ålderdomen. I så fall skedde en övergång mot ett livscykelssparande parallellt med att arvssparandet fortfarande var starkt. Dessa förhållanden påminner om den förändring som, enligt bland annat Sundstrom och David, skedde i USA och om de kvardröjande drag av arvssparande som Di Matteo fann bland jordbrukare i Canada.

Forskning om äldre arbetarfamiljer i städerna

Vilka förhållanden som under 1800-talet rådde för äldre arbetare i Sveriges städer är inte tillnärmelsevis lika väl utforskat som böndernas situation. De förra hade sällan fast egendom vars avkastning var en betydande försörjningskälla. Det innebar att de inte heller hade någon egendom som kunde fungera som en slags garanti inför ålderdomen och medge att de, i likhet med bönderna, drog sig tillbaka från arbetslivet. Äldre arbetare var i stället tvungna att fortsätta förvärvsarbeta. Ann-Kristin Högman visar i sin undersökning av Sundsvall att andelen yrkesaktiva män under senare delen av 1800-talet började minska i åldrarna över 70 år. Uppgifterna är dock mycket osäkra och troligen överskattas andelen yrkesverksamma. Vidare är det omöjligt att avgöra, hur mycket dessa egentligen arbetade.⁶¹

Frågan är hur ett eventuellt tillbakadragande från yrkesverksamhet kunde finansieras. En möjlighet var att arbetarna sparade. Högman menar, utifrån en begränsad undersökning av bouppteckningar för personer över 60 år, att den

59. David Gaunt, *Familjeliv i Norden* (Malmö 1983) s. 169.

60. Holmlund (2007), t.ex. s. 61f., 153f., 190.

61. Ann-Kristin Högman, *Ageing in a changing society: elderly men and women in urban Sweden 1830–1930* (Umeå 1999) s. 63–69.

lösningen ännu runt sekelskiftet 1900 var mycket ovanlig. Det bör noteras att hon som sparande endast räknar ett finansiellt sparande, det vill säga innehav av kontanter samt bank- och värdepapper.⁶² Den andra möjligheten som Högman tar upp är att barnen bidrog till de äldres försörjning. En indikator på detta, menar hon, är att föräldrarna sammanbodde med något av barnen. Husförhörslängder visar att i arbetargruppen över 60 år bodde år 1845 cirka 70 procent av männen och 50 procent av kvinnorna tillsammans med sina barn. Andelen var lägre 1880 men hade 1910 återgått till 1845 års nivå. Någon långsiktig förändring i boendemönstret tycks inte ha skett förrän efter 1910.⁶³

Sammanboendet med barnen tolkas av Högman som att dessa försörjde föräldrarna under ålderdomen. Om så var fallet skulle det alltså ha rört sig om det slags sparbeteende som vi kallar "sparande i barn". Att andelen sammanboende var så hög i början av 1900-talet och finansiellt sparande så ovanligt kan då tolkas som att livscykelssparandet inte heller hos arbetarna var etablerat vid denna tid. Det finns dock annan forskning som tyder på att en förändring kan ha skett i sparbeteendet. En ökning i det finansiella sparandet bland arbetarna förefaller ha ägt rum sent under 1800-talet, vilket exempelvis visats för Falun.⁶⁴ Vidare utesluter inte sammanboendet att försörjningsrelationen mellan barn och föräldrar kan ha ändrat karaktär, så att barn i mindre utsträckning än tidigare bidrog till föräldrarnas försörjning. En förändring mot ett annat sparbeteende kan därför ha skett utan att sammanboendet minskade. För att undersöka detta studerar vi förmögenhetsskillnader med avseende på ålder för arbetare i Falun 1820–1825 och 1900–1905. Däremot kommer vi inte, till skillnad från Högman, att behandla boendemönstret.

Falun under 1800- och det tidiga 1900-talet

Staden Falun växte fram där man sedan medeltiden hade brutit koppar.⁶⁵ Gruvhanteringen gjorde att staden utvecklades till ett dynamiskt centrum för handel och köpenskap. Falun erhöll stadsprivilegier 1641 och blev därmed regionens administrativa centrum. Den ekonomiska tillväxten var därefter

62. Högman (1999) s. 94f. och 116f. En beräkning baserad på de data som där presenteras ger vid handen att ungefär en tiondel av arbetarna hade ett finansiellt sparande.

63. Högman (1999) s. 116f. Leonardo Fusé, *Parents, children and their families: living arrangements of old people in the XIX century, Sundsvall region, Sweden* (Umeå 2008) s. 96f., visar att andelen sammanboende med barn minskade bland arbetarhushåll i Sundsvallsregionen (stad och omgivande landsbygd) under senare delen av 1800-talet.

64. Lilja (2004) s. 121–126.

65. Detta avsnitt bygger där inte annat anges på Lilja (2004) s. 59–70.

under lång tid hög som ett resultat av den lönsamma kopparproduktionen, och Falun växte till att under en period vara en av landets större städer. I början av 1800-talet hade gruvhanteringen emellertid stagnerat. Detta berodde bland annat på en kraftigt försämrad efterfrågan på koppar i samband med krigen på kontinenten. Lönsamheten var dessutom alltjämt dålig under 1800-talets första hälft, särskilt under åren 1825–1845, som ett resultat av återkommande ras i gruvan och fortsatt låg efterfrågan.⁶⁶ Färre kunde därmed försörjas inom gruvnäringen, något som även fick konsekvenser för näringslivet i stort och bidrog till att Faluns folkmängd minskade med 15 procent, eller 700 personer, under 1800-talets första 30 år.

Den ekonomiska utvecklingen liksom befolkningstillväxten tog ny fart vid seklets mitt. Gruvhanteringen visade åter bättre lönsamhet samtidigt som arbetstillfällena i annan industri ökade och den administrativa verksamheten byggdes ut. Den yrkesutövande manliga befolkningen i Falun hade 1820 till mer än tre fjärdedelar bestått av arbetare, varav en majoritet var anställda i gruvan. År 1910 utgjorde andelen arbetare mindre än två tredjedelar av de yrkesverksamma männen medan andelen tjänstemän, affärsanställda, akademiker och arbetsledare hade ökat markant sedan 1820. Även andelen småföretagare och hantverkare hade vuxit. Den fortgående ekonomiska utvecklingen kan även urskiljas i infrastrukturella satsningar samtidigt som stadens kreditväsende byggdes ut.

Förmögenheter hos arbetare i Falun 1820–1825 och 1900–1905

Bouppteckningsmaterialet visar att arbetarfamiljernas förmögenheter var större vid sekelskiftet 1900 än i början av 1800-talet, vilket bekräftar att försörjningsläget hade förbättrats. I genomsnitt var förmögenheterna, uttryckta i köpkraft, nästan fyra gånger så stora 1900–1905 som 1820–1825 (tabell 1, medelvärden och medianer).⁶⁷ Skillnaden är mindre, men ändå fullt tydlig, om förmögenheterna relateras till löner i stället för priser. Uttryckt i lön för en manlig jordbruksarbetare i Kopparbergs län motsvarade medianförmögenheten åtta månaders arbete 1900–1905, mot knappt tre månaders arbete 1820–1825.⁶⁸

66. P. A. Jonsson (1932), "Kopparproduktionen i Falu gruva, 1719–1874", Manuskript- och avskriftsamlings, "Falu gruva", vol. 1010, Stora Kopparberg, Stora Enso AB, Arkivcentrum Dalarna, Falun.

67. Till detta kommer att bouppteckningsgraden var högre vid sekelskiftet 1900 än på 1820-talet; Lilja (2004) s. 77.

68. Lennart Jörberg, *A history of prices in Sweden 1732–1914: vol. I* (Lund 1972a) s. 597, 603. Beräkningen bygger på daglöner och vi har räknat med 25 arbetsdagar per månad.

Tabell 1: Förmögenhet i kronor 1820–1825 respektive 1900–1905. Fasta priser, basår 1900–1905.

Tvårsnittsperiod	1820–1825	1900–1905
N	75	232
Medelvärde	431	1561
Medianvärde	92	407
Första kvartil, Q_1	-3	-7
Tredje kvartil, Q_3	354	1722
Minimivärde	-907	-24776
Maximivärde	10414	78838

Källor: Bouppteckningar och arvskiten 1820–1825, Fl:35–36; 1900–1905, Fl:65–67, Falu rådhusrätt och magistrat, Landsarkivet i Uppsala (ULA).

Anm. 1: Förmögenhet = bruttotillgångar – bruttoskulder.

Anm. 2: Deflatering har genomförts med hjälp av levnadskostnadsindex i Lennart Jörberg, *A history of prices in Sweden 1732–1914, vol. II* (Lund 1972b) s. 350.

Det var emellertid långt ifrån alla boupptecknade arbetare i Falun som efterlämnade någon förmögenhet när de dog. I ungefär en fjärdedel av fallen blev slutresultatet negativt, det vill säga skulderna översteg tillgångarna (tabell 1, första kvartilen). Andelen var nästan exakt densamma under båda tvärsnittsperioderna och verkar för övrigt ha varit ungefär lika hög även under andra delar av 1800-talet.⁶⁹ De som hade nettoskulder vid dödstillfället var företrädesvis i reproduktiv ålder (25–45 år), medan nästan alla över 60 år hade nettotillgångar.

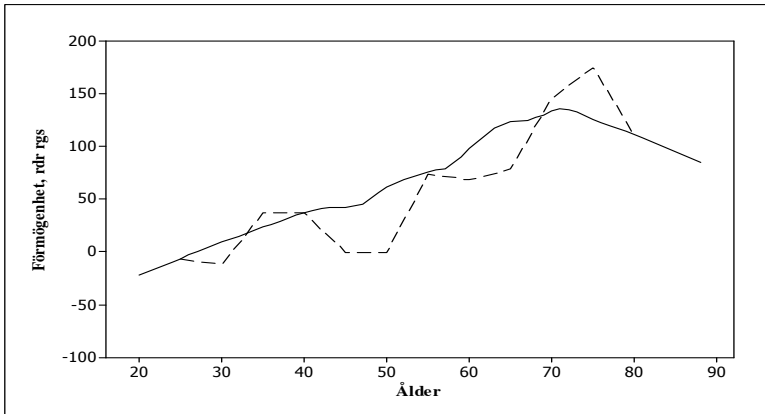
Majoriteten boupptecknade hade antingen små förmögenheter eller små nettoskulder. Ungefär 90 procent av arbetarna under perioden 1820–1825 hade förmögenheter på mellan -500 kronor och +1 000 kronor (uttryckt i prisnivån 1900–1905). En lika stor andel hade 1900–1905 mellan -2 000 kronor och +8 000 kronor. Det var inom dessa förmögenhetsskikt som den stora massan boupptecknade arbetarfamiljer befann sig och det är deras sparbetende som särskilt intresserar oss. Samtidigt fanns det ett mindre antal förmögenhetsvärden som var tämligen extrema. De flesta var stora, vilket innebär att det totalt sett fanns en snedfördelning med många värden omkring noll och ett fåtal mycket höga värden. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns stora likheter i förmögenhetsfördelningen mellan de två tvärsnittsperioderna. Den stora skillnaden är förmögenhetsnivåerna. Innebar detta att sparbetendet också hade förändrats och att ett livscykel-sparande var etablerat i början av 1900-talet?

69. I Lilja (2004) s. 80, redovisas även uppgifter för åren 1840–1842 och 1880–1882. I samtliga fall var andelen med nettoskuld mellan 15 och 25 procent. Se även Lilja & Bäcklund (2007), s. 8.

Sparande i barn 1820–1825

Lowesskurvan och kurvan över medianförmögenheter i tioårsklasser i diagram 1 visar i stort sett samma bild. Förmögenheten 1820–1825 ökade fram till 70-årsåldern för att därefter minska. Detta tyder på en anpassning till livscykeln och innebär att livscykelnsparande inte omedelbart kan utelutas. Ökningen var dock långsam och den förmögenhet som byggdes upp liten. Medianförmögenheten var som störst i åldern 70–79 år och uppgick då till 175 riksdaler riksgälds. Beloppet motsvarade nio månaders lön för en manlig jordbruksarbetare i Kopparbergs län 1820–1825.⁷⁰ Det verkar osannolikt att så liten förmögenhet, utan nya inkomstillskott, skulle ha betytt särskilt mycket för försörjningen under återstoden av ålderdomen. Av detta drar vi slutsatsen att det inte rörde sig om ett livscykelnsparande. För detta talar även att en mycket stor del av tillgångarna var bundna i fastigheter under hela ålderdomen.⁷¹

Diagram 1: Lowesskurva (heldragen linje) och median för tioårsklasser (streckad linje) över förmögenhet och ålder för 75 arbetare i Falun, 1820–1825, riksdaler riksgälds, löpande priser.

Källor: Bouppteckningar och arvskiften 1820–1825, FII:35–36, Falu rådhusrätt och magistrat, ULA.
Anm.: Medianförmögenhet redovisas för tioårsklasser; 20–29, 25–34, 30–39 och så vidare. Mittersta året i varje åldersklass utgör referenspunkt i diagrammet. Endast värden som grundas på fler än fem observationer redovisas.

70. Jörberg (1972a) s. 597. I åldersintervallet 70–79 år återfanns 18 individer.

71. Fastighetens andel av bruttotillgångarna var cirka 60 % för boupptecknade i alla tioårsklasser mellan 40 och 80 år.

För att få en tydligare uppfattning om vilka faktorer som påverkade förmögenheten använde vi den regressionsmodell som presenterades i metodavsnittet. Modellen testades på de 73 arbetare som hade förmögenheter under 2 000 riksdaler riksgälds.⁷² Det visade sig då att den enda signifikanta variabeln var ålder ($p = 0,027$). Däremot var inte kvadrerad ålder signifikant och inte heller variabler som kvalificerad arbetare, änka eller barn. Vi hade förväntat oss att åtminstone någon av de tre sistnämnda variablerna skulle ha gett utslag. Exempelvis borde skillnaden mellan kvalificerade arbetare (där även hantverkare ingick) och okvalificerade arbetare ha varit tydlig.⁷³ Att så inte var fallet kan möjligtvis bero på att populationen var så liten.

Diagram 1 visar att förmögenheterna för de unga arbetarna var mycket små. De belopp som de äldre efterlämnade tyder inte heller på att eventuella arvingar fick mycket att dela på. Detta tolkar vi som att arv och arvssparande inte kan ha haft någon egentlig betydelse. Om det varken var frågan om ett livscykelssparande eller ett arvssparande, kan det då i stället ha rört sig om ett "sparande i barn"? Ett sådant borde hypotetiskt ha resulterat i att barnfamiljer hade relativt mindre förmögenhet än barnlösa under de reproduktiva åren. Under ålderdomen borde detta ha svängt så att barnfamiljerna hade relativt större förmögenhet jämfört med de barnlösa.

En jämförelse av förmögenhetsutvecklingen för barnlösa och barnfamiljer redovisas i diagram 2.⁷⁴ Den begränsas till dem som vid dödstillfället var gifta eller änkor/änkemän. Orsaken till att de ogifta utesluts är att vi så långt möjligt vill kunna isolera den effekt just barnen kunde ha på förmögenhetsutvecklingen. Underlaget för de två kurvorna i diagrammet är synnerligen tunt. Antalet barnfamiljer var 49 och antalet barnlösa endast 16.⁷⁵ Det är därför viktigt att betona resultatens preliminära karaktär, vilket dock inte hindrar att de lämnar utrymme för intressanta tolkningar.

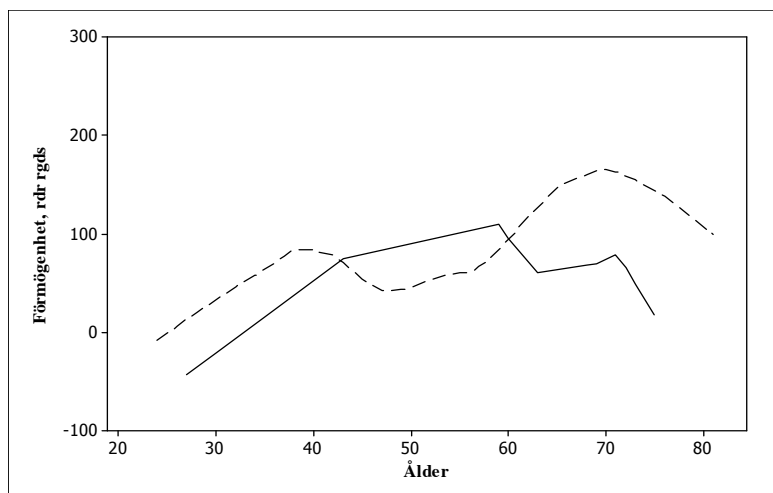
72. En 38-årig arbetare med en förmögenhet på drygt 6 000 riksdaler riksgälds och en 71-årig änka med drygt 3 600 riksdaler riksgälds uteslöts.

73. Änka var den enda oberoende variabel som signifikant samvarierade med ålder ($r = 0,50$). Variabeln änka var däremot inte korrelerad med den beroende variabeln förmögenhet.

74. Eftersom ålder var den enda signifikanta variabeln i regressionsmodellen använder vi vid jämförelsen förmögenhetsvärdena i stället för modellens residualer. Samvariationen mellan residualer och förmögenhet är mycket stark ($r = 0,97$).

75. Lowesskurvor är känsliga för extremvärden i ytterändarna. Från början ingick i diagram 2 en 79-årig barnlös änka med 1 233 riksdaler riksgälds i förmögenhet. Hennes inverkan var kraftig och innebar att grafen för barnlösa böjde av rakt uppåt efter 75 års ålder. Vi bestämde oss därför för att utesluta henne.

Diagram 2: Lowesskurva över förmögenhet och ålder för gifta eller tidigare gifta arbetare utan barn (heldragen linje, N=16) respektive med barn (streckad linje, N=49). Falun, 1820–1825, riksdaler riksgälds, löpande priser.

Källor: Se diagram 1.

Diagram 2 antyder att de barnlösa saknade eller hade mycket liten förmögenhet under de mest reproduktiva åren. Förmögenhetstillväxten var låg men ändå snabbare än för barnfamiljerna fram till cirka 40 års ålder, varefter den avtog. En tänkbar orsak till det senare kan vara att dåtidens fysiskt krävande arbeten gjorde att inkomstmaximum nåddes i tidig ålder.⁷⁶ Med stigande ålder avtog arbetsförmågan ytterligare, sparmedlen började sina och tycks ha förbrukats under resten av livstiden. Cirkeln slöts, och varken barn eller arv efterlämnades.

För barnfamiljernas del tyder diagram 2 på att förmögenheten ökade långsammare än för de barnlösa fram till ungefär 50 års ålder. Speciellt svår verkar tiden runt 40 år ha varit, då förmögenheten faktiskt minskade. En tänkbar förklaring skulle kunna vara att barnkostnaderna ökade och att detta sammanföll med att mannens inkomster började minska, varför man tvingades att öka skuldsättningen. Vid 50 års ålder började förmögenheten långsamt

76. Lilja (2004) s. 161 visar att årslönen för gruvanställda i Falun 1830–62 var störst mellan 30 och drygt 40 års ålder. Se även Haines (1979) s. 299.

öka. I analogi med föregående resonemang borde orsaken vara att barnen, när de blev större, började bidra till försörjningen.⁷⁷ Resultatet blev att barnfamiljernas förmögenhet nådde sitt maximum gott och väl tio år senare än de barnlösa.

Utvecklingen ligger således väl i linje med hypotesen om ett "sparande i barn" och med de forskningsresultat av Gratton, Haines och Alter som redovisades i den internationella forskningsöversikten. Det måste dock betonas att vår tolkning vilar på ett mycket bräckligt underlag med få observationer, särskilt beträffande de barnlösa. Det enda som säkert kan sägas är att hypotesen förefaller värd att arbeta vidare med och pröva på ett större material.⁷⁸ Den är naturligtvis också intressant att relatera till den bild som erhålls vid undersökningen av arbetarnas förmögenheter 1900–1905.

Livscykelssparande 1900–05

I diagram 3 redovisas förutom Lowesskurvan för 1900–1905 även motsvarande kurva för 1820–1825. En jämförelse visar på intressanta skillnader. Dels är förmögenhetsnivån för arbetare i alla åldrar betydligt högre 1900–1905 och dels är kurvan mera utpräglad kullformad. Det förstnämnda är sannolikt ett resultat av att försörjningsmöjligheterna för arbetarfamiljerna hade förbättrats i samband med det ekonomiska uppsvinget i Falun efter 1880. Det sistnämnda brukar anses utmärkande för ett livscykelssparande.⁷⁹ Förmögenheten kulminerade under båda tvärsnittsperioderna i ungefär samma ålder. Det finns således ingenting som tyder på att ökningen i förväntad medellivslängd mellan 1820-talet och sekelskiftet 1900 ledde till att sparandet fortsatte längre upp i åren. För 1900–1905 gäller att uppbyggnadsperioden var mer koncentrerad till övre medelåldern och att sparmedlen förbrukades i mycket snabbare takt efter att kulmen nåtts.⁸⁰ Detta ger ett intryck av att sparandet först och främst var ett medel för att klara försörjningen under ålderdomen,

77. Larsson (1989) s. 354–374 visar att för bruksarbetarhushåll spelade sönernas arbetsinkomster stor roll och hushållens inkomstmaximum nåddes när fadern var 55–60 år.

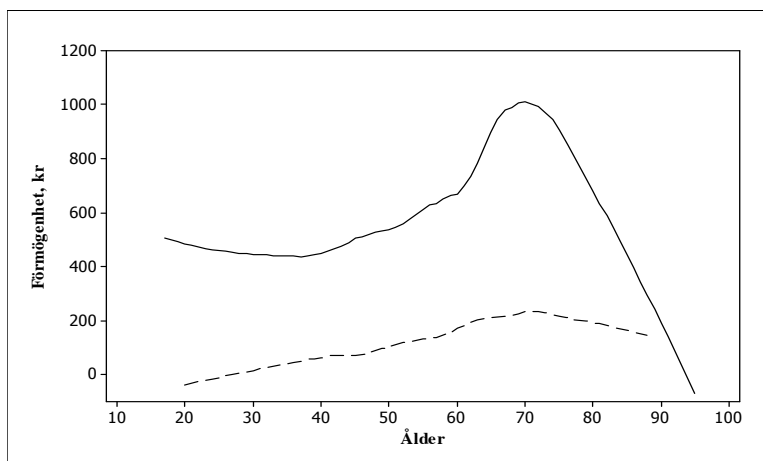
78. En preliminär undersökning på större material för åren 1820–1825 visar ett likartat mönster. Den visar dessutom att det fanns en positiv samvariation mellan förmögenhet och barn i åldern 11 år och äldre. Speciellt viktiga verkar pojkar 11–20 år ha varit. Dan Bäcklund & Kristina Lilja, "Att använda barnen som säkerhet inför ålderdomen", opublicerad uppsats presenterad vid Svenska ekonomisk-historiska mötet i Uppsala 2009, 5–7/3 2009.

79. Di Matteo (1997) s. 915; Kotlikoff (1989) s. 39.

80. En alternativ förklaring till att förmögenheten var mycket lägre för dem som var 80 år eller mer skulle kunna vara att dessa åldersgrupper drabbades hårt av den långvariga ekonomiska krisen i Falun 1825–1845. Vi menar dock att medlemmarna i dessa åldersgrupper var så unga under krisåren att de efter krisen bör ha hunnit få många yrkesverksamma år på sig att bygga upp en förmögenhet.

något som är själva essensen i livscykelhypotesen. Medianförmögenheten i åldersklassen 70–79 år var 900 kronor. Summan motsvarade vad en manlig jordbruksarbetare i Kopparbergs län vid denna tid kunde tjäna på 18 månaders arbete.⁸¹ För 36 procent av de boupptecknade motsvarade förmögenheten tre års arbete. I 1820–1825 års population var det endast 6 procent som uppnådde denna nivå.⁸² Förmögenheten 1900–1905 förefaller inte ha räckt till för ett fullständigt tillbakadragande från arbetslivet men kunde utgöra ett viktigt komplement till försörjningen på ålderdomen. För att sparmedlen användes till detta talar också att förmögenheten snabbt minskade i högre åldersgrupper. För dem som var 80 år eller mer var medianförmögenheten cirka 230 kronor.

Diagram 3: Lowesskurva över förmögenhet och ålder för 232 arbetare i Falun 1900–1905 (heldragen linje) och en jämförande graf för 1820–1825 (streckad linje), fasta priser, kronor. Basår 1900–1905.

Källor: Se tabell 1.

Anm.: Deflatering enligt tabell 1.

81. Jörberg (1972a) s. 603.

82. Vid beräkningen har extremvärdena rensats bort.

Kurvan för 1900–1905 visar att de unga hade en viss förmögenhet. En del av denna härstammade troligtvis från ett finansiellt sparande,⁸³ men resultatet tyder på att även arv kunde förekomma. Huruvida dessa var planerade eller endast oavsiktliga resultat av att livet tog slut tidigare än sparmedlen, är omöjligt att uttala sig om. För det sistnämnda talar dock att kurvan i diagram 3 slutar på nollnivån. Medianförmögenheten i åldern 15–29 år var cirka 250 kronor.⁸⁴ Detta tyder på att ett eventuellt arv endast utgjorde en mindre del av den totala förmögenheten när denna var som störst. Arv kan därför knappast ha varit sparandets huvudändamål, vilket även den snabba minskningen i förmögenhet efter 70 års ålder tyder på.

För att närmare undersöka ålderseffekterna och försöka spåra ett eventuellt livscykelssparande 1900–1905 användes samma regressionsmodell som för 1820–1825. Högsta och lägsta förmögenhetsvärdet (knappst 80 000 respektive -25 000 kronor) uteslöts från modellen. Det innebär att 230 bouppteckningar studerades.

Den reducerade modell som var bäst anpassad innefattade, förutom ålder, variablerna kvalificerad arbetare och änka (tabell 2). I samtliga fall var tecknen de förväntade. Förmögenheten var större för kvalificerade än för okvalificerade arbetare, ökade med åldern och var väsentligt mindre om den bortgångna var änka/änkemän. Värt att uppmärksamma är att den sistnämnda faktorn hade mycket stark inverkan. Den var ungefär dubbelt så stark som variabeln kvalificerad arbetare och motsvarade en skillnad i ålder på mer än 40 år.⁸⁵

Tabell 2: Bestämningsfaktorer för förmögenhet 1900–1905. Regressionskoefficienter och p-värden inom parentes (N = 230).

c	kval	änka	ålder
-563	735	-1429	34,3
(0,340)	(0,028)	(0,001)	(0,001)

F = 7,60; R² = 9,3 %; D - W = 1,97

Källor: Se tabell 1.

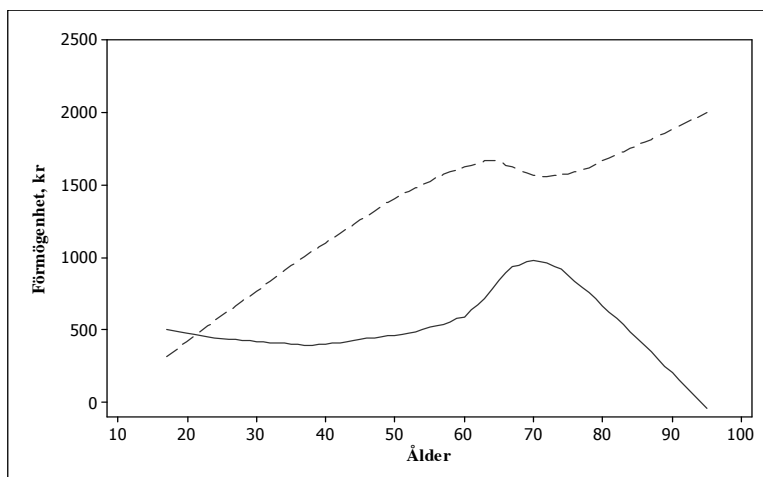
83. Lilja (2004) s. 119–121, 208, visar att barnsparande var relativt vanligt i Falu stads sparbank i slutet av 1800-talet. Cirka en fjärdedel av kontona var barnkonton. Även bland arbetarhushåll var detta sparande utbrett.

84. Medianen grundas på 19 observationer.

85. Änkevariabeln samvarierade signifikant med alla övriga oberoende variabler. Även när dessa togs med i analysen var änkevariabeln signifikant och koefficienten nästan lika stor som i tabell 2. Beatrice Moring, "The standard of living of widows: inventories as an indicator of the economic situation of widows", *History of the family* 12 (2007) s. 236–240, menar att änkers lägre förmögenhet skulle kunna förklaras av att arvet hade delats ut till arvingarna i samband med att maken dött. I så fall borde barnlösa änkor ha haft större förmögenhet än gifta änkor, vilket inte är fallet i vårt material.

Kvadrerad ålder var däremot inte signifikant. Detta innebär att det i modellen saknas ett direkt uttryck för den snabba förmögenhetsminskning efter 70 år som är tydlig i diagram 3 och som är ett typiskt kännetecken på livscykelssparande. En tänkbar förklaring skulle kunna vara att änkevariabeln delvis täcker in minskningen då det kan antas att andelen änkor/änkemän ökade med stigande ålder. En kontroll visade dock att andelen var relativt stabil från 70 år och uppåt.⁸⁶ Resultatet blir, som framgår av diagram 4, att modellen inte alls är anpassad till förmögenhetsminskningen i de högre åldrarna och överhuvudtaget inte avspeglar förmögenhetens utveckling med avseende på ålder särskilt väl.

Diagram 4: Lowesskurvor över observerade (heldragen linje) och modellestimerade (streckad linje) förmögenhetsvärden i Falun 1900–1905, löpande priser, kronor.

Källor: Se tabell 1.

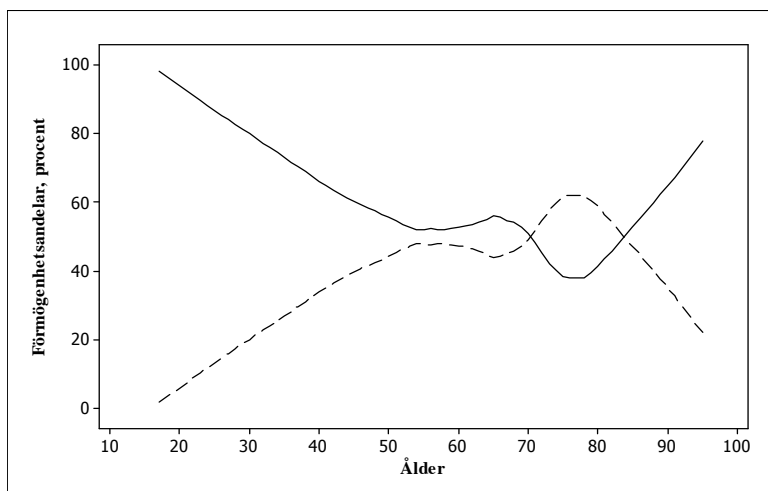
Regressionsmodellen gav således inget bidrag till svaret på frågan om huruvida ett livscykelssparande förekom eller inte. Vi valde därför att studera ett par andra faktorer som enligt livscykelhypotesen skulle kunna indikera ett livscykelssparande. Den första gäller valet mellan reallt och finansiellt sparande under livstiden. Ungefär hälften av de boupptecknade arbetarna i Falun

86. Samvariationen mellan variablerna kvadrerad ålder och änka var $r = 0,47$ ($p = 0,000$).

hade finansiella tillgångar och cirka en fjärdedel hade fastighetstillgångar. Med viss reservation för att uppgifterna kanske inte är helt jämförbara förefaller andelen med finansiellt sparande ha varit mer än dubbelt så stor i Falun som vad Högman fann för Sundsvall.⁸⁷ Dessutom förekom i Falun tillgångar i fastigheter och lösöre vilket sammantaget ger en avsevärt mer positiv bild av arbetarnas sparmöjligheter än den Högman målade upp.

Enligt livscykelhypotesen dominerar ett realt sparande under åren av familjebildning för att senare i livet i högre utsträckning ersättas av annat sparande.⁸⁸ För att undersöka detta summerade vi förmögenheten i fastigheter och finansiella tillgångar. Därefter beräknades de båda tillgångsslagens andelar av denna summa. Som framgår av diagram 5 dominerade det finan-

Diagram 5: Lowesskurvor över förmögenheten i finansiella tillgångar (heldragen linje) och fastighetstillgångar (streckad linje), procentuellt fördelad (N = 230).

Källor: Se tabell 1.

siella sparandet i unga år. I samband med familjebildningen ökade fastighets-sparandet kraftigt och andelen fastighetstillgångar växte snabbt fram till 55 års ålder. Därefter skedde en utplaning. Från 75 års ålder sjönk fastighetsinnehavet hastigt medan andelen finansiella tillgångar ökade. Förändringarna i

87. För beräkningen har uppgifter om bouppteckningsgraden i Lilja (2004) s. 77 använts.

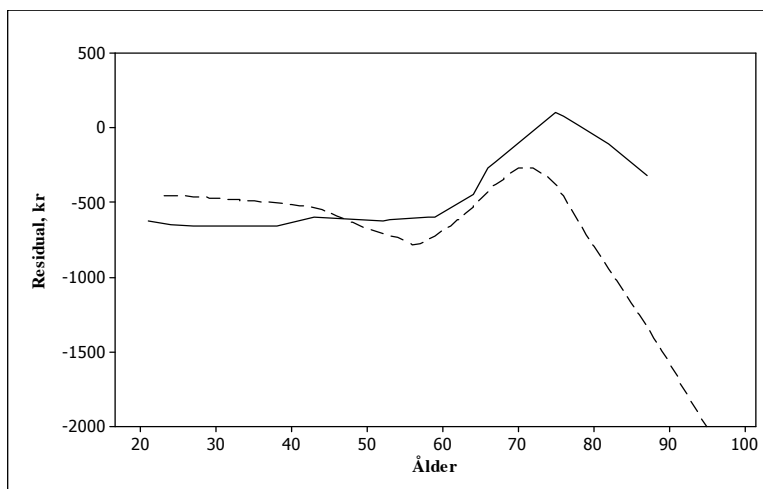
88. Modigliani & Brumberg (1980) s. 81–84 och 119f.

tillgångsslag tyder på ett sparbetående som överensstämmer relativt väl med livscykelhypotesens utsagor. Resultatet står också i tydlig kontrast till att arbetarna 1820–1825 behöll fastigheterna även under ålderdomen.

Den andra faktorn som vi studerade var barns inverkan på förmögenheten. Livscykelhypotesen utgår från att dessa utgör en del av försörjningsbördan och således i första hand är en nettokostnad för familjen. Detta innebär att barn bör påverka förmögenheten negativt under de år de bor hemma. För att studera detta valde vi att jämföra förmögenheten hos familjer med respektive utan barn. Liksom 1820–1825 uteslöts de ogifta.

Antalet observationer 1900–1905 är betydligt större än 1820–1825, vilket gör att slutsatser om barnfamiljerna kan dras med relativt stor säkerhet. Däremot är fortfarande antalet barnlösa litet och för dessa vilar därför resultaten på osäker grund. Diagram 6 bygger på residualerna till modellen i tabell 2. Residualförmögenheten är mindre för 55-åringar än för 40-åringar, vilket skulle kunna tolkas som att barnfamiljerna hade en svag förmögenhetsutveckling medan barnen var minderåriga. Mellan 60 och 70 års ålder hade däremot barnfamiljerna en mer positiv förmögenhetsutveckling än tidigare.

Diagram 6: Lowesskurva över residualer mot modellen i tabell 2. Gifta/änkor/änkemän utan barn (heldragen linje, N=22), respektive med barn (streckad linje, N=169), löpande priser, kronor.

Källor: Se tabell 1.

Det skulle kunna bero på att kostnaderna för barn kraftigt minskade i samband med att de flyttade hemifrån eller kunde bidra till sin egen försörjning. Det verkar däremot inte som om barnen gav några väsentliga nettobidrag till försörjningen under föräldrarnas ålderdom eftersom förmögenheten för barnfamiljerna aldrig översteg de barnlösas såsom den gjorde i början av 1800-talet (diagram 2). "Sparande i barn" förefaller således ha ersatts av ett livscykel-sparande. En annan skillnad var att de barnlösas förmögenhetsmaximum inföll senare i livet 1900–1905 än 1820–1825. En tänkbar förklaring är att även de barnlösa hade utrymme för ett livscykel-sparande vid sekelskiftet 1900.

Slutdiskussion

I denna uppsats har vi behandlat problemet med att över livscykeln anpassa konsumtionsbehovet till produktionsförmågan. Studien har inriktats på olika sätt att hantera detta problem inför ålderdomen och hur dessa förändrades mellan 1820-talet och början av 1900-talet.

Enligt livscykelhypotesen står lösningen att finna i sparande under de produktiva åren. Därigenom kan en förmögenhet byggas upp som omvandlas till likvida tillgångar och förbrukas när man blir äldre. Nordamerikansk forskning tyder på att livscykelhypotesen inte är giltig för tiden före marknadssamhällets genombrott utan att andra, äldre sparbetenden då dominerade. De för tankarna till vad Karl Polanyi skrev om reciprocitet som en av de ledande ekonomiska fördelningsprinciperna i mänsklighetens historia. Ett viktigt uttryck var ömsesidigt ansvarstagande mellan generationerna. Föräldrarna försörjde barnen under uppväxten, och barnen bidrog till föräldrarnas försörjning under ålderdomen. I denna uppsats har vi exemplifierat förekomsten av två äldre, reciproka sparbetenden: arvssparande och "sparande i barn". Arvssparande som begrepp är väl känt sedan tidigare, liksom att detta sparbetende under 1800-talet var utbrett bland bönderna. Däremot är "sparande i barn" inget vedertaget begrepp. Vi använder beteckningen för ett sparbetende som, enligt vår mening, kan urskiljas hos familjer med låga inkomster och små eller inga tillgångar, exempelvis arbetarfamiljer.

Ömsesidighet var en bärande princip i 1800-talets bondesamhälle. Den kom tydligt till uttryck i de så kallade undantagskontrakten som användes i samband med generationsväxlingar. Jordbruksfastigheten utgjorde huvuddelen av de självägande böndernas förmögenhet. En del av avkastningen nyttjades för försörjning, medan resten användes för att öka förmögenheten (arvssparande).

Då bonden var cirka 55–60 år överläts fastigheten till nästa generation och i samband därmed formulerades undantagskontraktet. Detta var utformat så att ett av barnen fick ärva jordbruksfastigheten mot att det använde en del av avkastningen till att sörja för föräldrarna under återstoden av deras liv.

Frånvaron av en egentlig marknad för jord innebar i början av 1800-talet att egendomen kunde överlämnas till nästa generation som gåva. Förhållandena förändrades emellertid i samband med marknadssamhällets framväxt och kraftigt stigande jordpriser. Traditionen med gåvoöverlåtelser blev då svår att upprätthålla och det blev allt mer vanligt med försäljningar. Parallellt gick bruket av undantagskontrakt tillbaka. Under förutsättning att den äldre generationen efterlämnade ett större arv än den själv fått innebar förändringen att arvsparandet bibehölls intakt trots att ömsesidighetsprincipen i undantagskontrakten hade övergetts. Om de äldre däremot förbrukade hela sitt livssparande skedde en övergång i riktning mot ett livscykelssparande. Det förefaller sannolikt att detta drag blev starkare när jordbrukets betydelse för försörjningen gick tillbaka. Det sistnämnda talar för skillnader både mellan olika regioner och mellan små och stora bönder. I allmänhet torde dock arvsparandet bland bönderna fortfarande ha stått starkt i Sverige vid sekelskiftet 1900, även om vi misstänker att livscykelssparandet också hade börjat tillämpas, kanske framför allt av småbönder i regioner där industrialiseringen gick snabbt.

När förhoppningarna om arv var små blev de moraliska förpliktelseerna en viktig förbindelselänk mellan generationerna. Tidigare forskning har visat att barnens inkomster utgjorde en stor, och med åldern ökande, andel av äldre arbetarfamiljers inkomster. I linje med detta ligger också att det var vanligt att något av barnen länge bodde kvar hos föräldrarna då dessa blivit gamla. Med all reservation för materialets ringa omfång tyder resultaten från Falun på att barn i början av 1800-talet hade avgörande betydelse för familjeförmögenhetens storlek. Påverkan varierade över livscykeln. Medan barnen var små släpade barnfamiljer efter förmögenhetsmässigt. Det kompensades dock av, att de hade en mer gynnsam förmögenhetsutveckling senare i livet och uppnådde större förmögenhet än de barnlösa på ålderdomen. Barnfamiljernas förmögenhetsmaximum nåddes dessutom cirka tio år senare än de barnlösas. Vår tolkning är att ett sparande blev möjligt, tack vare barnens bidrag till försörjningen. Det är detta vi kallar ett "sparande i barn".

Skillnaden mot hur barn påverkade förmögenheten vid sekelskiftet 1900 är tydlig. Då tycks barnfamiljer, i jämförelse med barnlösa, aldrig till fullo ha kunnat återhämta vad de förlorade i förmögenhet under de reproduktiva

åren. Detta indikerar att "sparande i barn" inte längre fungerade. Barn hade, snävt ekonomiskt, blivit en kostnad snarare än en tillgång. Att barn utgör en nettokostnad är en av livscykelhypotesens utgångspunkter och tyder på att livscykelnsparande hade gjort insteg.

Det finns även andra tecken på att ett livscykelnsparande hade börjat etableras bland arbetare i Falun vid sekelskiftet 1900. Förändringarna i sparformer var de förväntade enligt livscykelhypotesen. Innehavet av fastigheter – ett reallt sparande – var utbrett framförallt under produktiv ålder, medan andelen med finansiella tillgångar var betydligt större hos de yngsta och de allra äldsta. Ytterligare ett tecken är att förmögenheten ökade snabbt mellan 40 och 70 års ålder för att därefter mycket hastigt minska. I princip förbrukades hela förmögenheten fram till 90 års ålder, och det fåtal som levde så länge efterlämnade inga arv. Detta tyder på att ett huvudsyfte med sparandet var att klara försörjningen som äldre. De sparade beloppen var dock i allmänhet för små för att helt klara detta, men de kunde fungera som ett viktigt komplement när arbetsförmågan avtog.

Resultaten från Falun kan tolkas som att livscykelnsparande hade börjat breda ut sig bland städernas arbetare i början av 1900-talet. Det är svårt att avgöra hur representativt Falun i detta avseende var för dåtidens svenska städer. Befolkningstillväxten 1850–1900 var inte större än för städerna i allmänhet och den genomsnittliga behållningen per sparbankskonto var inte heller större.⁸⁹ Dessa två grova indikatorer på ekonomisk tillväxt talar för att livscykelnsparande hos arbetare vid denna tid inte var något unikt för Falun utan kan ha förekommit även i många andra svenska städer. Vi kan inte utifrån vår begränsade studie bestämma när ett sådant sparbetande började tillämpas men slutet av 1800-talet verkar vara en rimlig gissning, bland annat med tanke på att arbetarnas reallöner närapå fördubblades mellan 1870 och 1900.⁹⁰ Våra resultat tyder i varje fall på att livscykelnsparandet inte förekom 80 år tidigare. Falun genomgick visserligen under början av 1800-talet en period av ekonomisk stagnation, vilket gör att staden kanske inte är representativ för städerna i allmänhet. Andra indikatorer, exempelvis låga inkomster, att sparbanker började växa fram först på 1820-talet och att den totala inlåningen var liten ända fram till senare hälften av 1800-talet, tyder dock på

89. Lars Nilsson, *Historisk tåtorststatistik* (Stockholm 1992) s. 21–23; Lilja (2004) s. 54, 103.

90. "Nominella löneindex 1803–2004 (manliga arbetare): Table 1", <http://www.riksbank.se/upload/Dokument_riksbank/Monetar_hist/Wages1803_2004.xls#Table 1>, 31/1 2009. Deflatering med hjälp av levnadskostnadsindex i Jörberg (1972b) s. 350.

att förutsättningar för livscykelssparande överlag saknades bland städernas arbetare.⁹¹

I likhet med den nordamerikanska forskningen tyder således resultaten från vår preliminära studie på att livscykelhypotesen har avgränsad giltighet bakåt i tiden. Livscykelssparandet verkar i huvudsak ha börjat växa fram först sent under 1800-talet. Det innebär att hypotesen till och med är mer begränsad i tid än vad Karl Polanyi ansåg neoklassisk ekonomisk teori i allmänhet vara.

Detta är på sätt och vis överraskande eftersom livscykelhypotesen rör det generella problemet att produktionsförmågan under ålderdomen inte räcker till för konsumtionsbehoven. Problemet har emellertid lösts på olika vis under historiens lopp. I de sparbetenden som var förhärskande i äldre tid var barn viktiga för att hantera försörjningsbehovet under ålderdomen. För arbetare minskade barnens roll i samband med att den ekonomiska tillväxten möjliggjorde ett inkomstöverskott som kunde sparas och att sparinrättningar uppkom. För bönder innebar framväxten av jordmarknader att barnens övertagande av fastigheten inte längre var ett villkor för att hålla uppe avkastningen från egendomen. Denna kunde i stället säljas och bönderna kunde konsumera räntan och eventuellt även en del av tillgångarna. Institutionella förhållanden och inkomstnivåer är således på ett allmänt plan avgörande för vilka sparbetenden som dominerade. Ytterligare forskning krävs dock för att få dels en tydligare bild av förändringarna och dels en djupare förståelse för den roll olika faktorer spelade för livscykelssparandets framväxt. Viktiga frågor i det sammanhanget är vid vilken tid sparbetendet förändrades för olika grupper, vilka regionala skillnader som fanns och vilken omfattning finansiellt sparande hade.

91. Lilja (2004) s. 54.

To depend on one's children or to depend on oneself: saving behaviours for old-age in 19th and early 20th century Sweden

This study discusses strategies for saving for old age in Sweden during the 19th and early 20th century. Two earlier savings strategies, bequest saving and “saving in children”, are contrasted to modern life-cycle saving. Historically, land-owning peasants primarily used bequest saving in combination with retirement contracts. The heir of the farm guaranteed board and lodging for his parents during their remaining lifetime. The growth of a land market in the 19th century reduced the use of retirement contracts. Instead, peasants could dispose of their estates and live off the revenues. Nevertheless, in some regions retirement contracts were still in use in the early 1900's. Bequest saving was even more long-lived and evidence suggest that peasants did not adopt life-cycle savings until the agricultural sector was definitely dwindling in the first half of the 20th century.

Data on 19th century savings strategies among Swedish workers are scarce. International studies of workers have shown that “saving in children”, where one child continued to live with and provide for the aging parents, was common. A study of probate records from the town of Falun, Sweden, suggests that “saving in children” was the chosen strategy in the 1820's. Around 1900, however, workers seem to have begun to find life-cycle saving preferable, in contrast to the peasant community. This is likely to have been the result of rapidly growing wages during the late 19th century and of the development of savings banks.

Keywords: saving for old age, 19th and early 20th century, probate inventories, bequest saving, retirement contracts, urban workers, “saving in children” life-cycle saving, growing wages